

Милош М. Дамјановић

**ЈЕВРЕЈСКЕ УЧЕНИЦЕ
ДРЖАВНЕ ЖЕНСКЕ РЕАЛНЕ
ГИМНАЗИЈЕ У САРАЈЕВУ**

У ШКОЛСКОЈ 1934-35 ГОДИНИ

До Другог светског рата на тлу Југославије (1941-1945) и грађанског рата у БиХ (1992-1995) Сарајево је представљало прави симбол мултикултуралне средине и најбољи пример коегзистенције, етнички и конфесионално, шароликог становништва. О имовном стању, бројности, професионалној и етничкој структури грађана Сарајева пре 1941. године, сликовито говори сентенца коју су својевремено изговарали његови житељи а коју нам је у наслову ауторског чланка оставила Вера Стефановић, тадашња дописница београдског дневног листа Време : „Кад би сви Јевреји порушили своје куће, нестало би центра; кад би муслимани порушили своје, не би било периферије; кад би се сви Срби отселили, не би било официра; а кад би Сарајево напустили Хрвати, самоуправна тела и канцеларије морале би обуставити рад“.¹ Илустративан је податак да је сваки пети Сарајлија до 1941. године био Јеврејин, па је с разлогом, поред Солуна и Сарајево могло незванично носити назив европског или балканског Јерусалима.

Стога је оправдано што су га сефардски житељи називали Малим Јерусалимом - „*La chika Yerushalayim*“.² Уз престони модеран Београд и вестернизовани Загреб, оријентално Сарајево је било трећи град по бројности јеврејске популације у Краљевини СХС/Југославији. С тим у вези, парадигматично је евоцирање сећања на те дане из пера савременика Морица Абинуна: „Има нас пуно. Тако смо бројни да сви не можемо стати у синагогу празничним даном“.³ Симптоматичан је и податак да је у то време, 1930. године завршена изградња импозантне сефардске синагоге у Сарајеву „*Il Kal grandi*“ – највеће на Балкану и у Европи. Новоизграђени темпл „лепши и монументалнији него што је икада имала сефардијска Шпанија“⁴ са

1 Време, Београд, год. XVI, бр. 5351, недеља 6. децембар 1936. године, стр. 5.

2 Eli Tauber, *Holokaust u Bosni i Hercegovini*, Сарајево, 2014., 388.

3 Moric Abinun, *Svjetlosti Sarajeva. Kazivanje o jednoj jevrejskoj porodici iz Centralne Evrope*, Сарајево, 2015., 167.

4 Време, Београд, год. X, бр. 3130, понедељак 15.

куполом чије су димензије биле највеће на Балкану, а по величини другом-трећом у Европи, посредно сведочи и о бројности сефардске популације града на Миљацки.⁵ До његове изградње 1926-1930, сарајевски Сефарди имали су више молитвених домова - „неугледне мале грађевине које већ одавно не одговарају потребама ове велике јеврејске црквене општине сефардског обреда“, како то примећује непотписани новинар београдске Политике.⁶ Пре нацистичко-ушашке окупације Сарајева, јеврејска заједница у граду бројала је око 10.500 припадника.⁷ Због такве демографске структуре града, али и јеврејског локалног утицаја и доприноса свеукупном урбаном развоју, касније је пропагандни апарат ушашких власти обичавао да Сарајево малициозно ословљава као „жидовски Елдорадо“.⁸ Бројност сарајевских Јевреја огледала се и у заступљености деце Мојсијеваца у школским установама. На примеру једне сарајевске школе и једне школске године, пружићемо фактографске податке који данашњем читаоцу могу изгледати невероватним. Оно што би данас било непојмљиво за школске прилике у Сарајеву, у то време било је уобичајена ствар. Зато је, са оправдањем, међуратно Сарајево историчарка Харијет Фрајденрајх назвала „градом четири вере“ а поменути период „златним добом југословенског јеврејства“.⁹ Јеврејски дух града и богатство заједнице оновремени осигурани рабин Хаим Стекел сумирао је у једну реченицу: „Макаби, Хашомер Хацаир, семинар

септембар 1930. године, стр. 4.

5 E. Tauber, *Holokaust...*, 54, 256, 539. Велики храм, како је названа нова сарајевска сефардска синагога била је највећа сефардска синагога у Европи, односно друга у Европи синагога по величини, одмах после ашкенаске *Dohány* синагоге у Будимпешти, те тиме највећа синагога на Балкану.

6 Политика, Београд, год. XXVII, бр. 8031, понедељак 15. септембар 1930. године, стр. 6.

7 Vljako Palavestra, *Pričanja o sudbini sarajevske Haggade*, u: Muhamed Nežirović, Boris Nilević, Muhsin Rizvić (ur.), *Sefarad 92 – Zbornik radova*, Сарајево, 1995., 305-312.

8 E. Tauber, *Holokaust...*, 393, 429-431, 456.

9 Harriet Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia – a quest for community*, Philadelphia, 1979., 16, 210.

за хахаме (духовне вође), недељник на српско-хрватском (Јеврејски глас), лепе синагоге, све је то било део предратног Сарајева“.¹⁰

Даљи модернизациони трендови и дух индивидуалног и колективног прогреса, овладао је сарајевским Јеврејима у данима и годинама које су следиле ратни период (Први светски рат – п. а.), чије су застрашујуће слике смрти, глади и разарања све више потискивали у заборав, смењујући их колоритним сликама радости живота на слободи и у миру, и надом и вером у лепши, богатији и садржајнији живот, чији су се обриси назирали и све чешће појављивали.¹¹ Потпуна равноправност пред законом која је босанскохерцеговачко јеврејско становништво мултинационалне и вишеконфесионалне Краљевине СХС довело у исту раван са осталим нејеврејским суграђанима¹², отворила је нове видике, проширила хоризонте и омогућила им материјализацију свих или већег броја идеја и планова. Вредносни систем братства, солидарности и љубави међу народима етнички шаролике државе, фаворизован од органа власти, значајно је утицао и на сарајевске Јевреје и њихову оријентацију ка безрезервном учешћу у јавном животу. Просветне прилике у Босни и Херцеговини увелико ће се побољшати по деаустријанизацији овог региона и са успостављањем нове југословенске власти. Послератно доба донело је далекосежне промене. Поред отварања могућности све већем броју ученика школског узраста и све ширем слоју становништва, новоизграђени школски објекти и адаптирани већ постојећи објекти, пренамењени едукацији и национални

10 Charles W. Steckel, *Destruction and survival*, Los Angeles, 1973., 32-33.

11 Milosh M. Damjanovic, *Jewish students in the schools in Skopje during the years before the introduction of Numerus Clausus 1938-1940*, in: Berta Romano Nikolikj (ed.), *International scientific conference Jews in Macedonia: history, tradition, culture, language and religion – On the occasion of the 70th anniversary of the renewal of the work of the Jewish community in Macedonia after the Second World War (1944-2014)*, Skopje, 2015., pp. 183-195.

12 Више о законским оквирима у којима је функционисала јеврејска заједница Босне и Херцеговине у то време, погледати у: Benjamina Londrc, *Pravni položaj jevrejske zajednice u BiH od 1918. do 1945. godine*, Gračanica – Sarajevo, 2016., 33-39, 54-68.

план општег описмењавања, просвећивања и изградње пожељног националног идентитета, све више придају значај школовању, које постаје битан сегмент у животу појединаца али и читавог друштва. Квалитет образовно-васпитних установа на тлу Сарајева и Босне и Херцеговине унапредоваће премештајем које је Министарство просвете предузимало, шаљући у новоприсаједињене области високошколовани кадар, који је своја знања, звања и титуле стицао на националним универзитетским центрима, као и на престижним европским училиштима.¹³ Доласком белоемиграната у Краљевину СХС, међу којима се налазио висок проценат интелигенције, увек присутан, хроничан проблем дефицита компетентних предавача одређених предмета, успешно је саниран.¹⁴

Јевреји су традиционално придавали велику пажњу образовању. Свака јеврејска породица улагала је у образовање своје деце. Вековима се јеврејско образовање сводило углавном на верску наставу и карактерисало подучавањем сакралних тема. Како је религија прописивала обавезујућу веронауку, генерацијама интересовање није напуштало оквири вере па је веће занимање за световна, вандуховна градива имало чекати неке друге околности и времена, подстицана интеракцијом у галуту са другим цивилизацијама. До појаве првих, модерних школских институција на Балкану у XIX столећу, Јевреји балканских касаба, чаршија и шехера знали су једино за похађање верске наставе у мелдарима или неформалним школама, у којима су јеврејску мушку децу подучавали школовани рабини или друга службена, синагогална лица. Било је бројних случајева када учитељи који су истовремено обављали функцију јеврејских

13 Milosh M. Damjanovic, *Jewish students...* Више о образовном систему у Дринској бановини са седиштем у Сарајеву погледати: Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, други део – школа и црква, Београд, 1997., 66-79.

14 Више о руској белоемигрантској интелигенцији у Југославији видети: Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, трећи део – политика и стваралаштво, Београд, 1997., 160-165; Тома Миленковић, *Момчило Павловић (ур.)*, *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, том 1, Београд, 2006., 200-228.

свештеника, нису били формално образовани.¹⁵ У таквим условима, наставом је доминирало градиво базирано на читању Торе, учењу молитава, певању синагогалних песама и сл. Један од облигаторних предмета у таквим училиштима било је подучавање и савладавање хебрејског алефбета и светог језика – лашон хакодеш, на коме су исписани верски текстови и на коме се обављала служба Божија.¹⁶ Сефардске заједнице нису запостављале ни учење матерњег, јудео-еспањола.¹⁷ Савремени модел образовања код Јевреја на Балкану најчешће се везује за оснивање и почетак делатности школа под покровитељством париске *Alliance Israelite Universelle*. Ове школе отварале су простор и другим врстама знања, па су се установљеним програмом изучавали језици, природне и друштвене науке.¹⁸ Модерно школство код сарајевских Јевреја уско је повезано са аустро-угарском окупацијом Босне и Херцеговине и увођењем секуларног, државног школског система на домаћем језику – *landessprach*.¹⁹

15 Miloš Damjanović, *Rabini na Kosovu i Metohiji i duhovni život Židova Kosova i Metohije*, in: Pavao Nujić (ur.), *ESSEHIST – časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, br. 5, god. 5, Osijek, 2013., 60-74.

16 Miloš M. Damjanović, *Language changes in the Jewish community in Kosovo and Metohija after the Balkan wars (1912-1913) and the First world war (1914-1918)*, in: Christophe Declercq, Julian Walker (ed.), *Languages and the First world war: Representation and Memory*, Hampshire, 2016., pp. 108-126; Милош Дамјановић, Славиша Бишевац, *Духовни идентитет Јевреја на Косову и Метохији (Spiritual identity of the Jews in Kosovo and Metohija)*, in: Muhamed Arnaut (ed.), *5th international scientific and expert conference Cultural identity and digital era – Proceedings*, Filozofski fakultet, Zenica, 2014., pp. 977-984.

17 О традиционалном образовању и религијском значају учења код Јевреја, погледати у: Maristella Botticini, Zvi Eckstein, *The Chosen Few. How Education Shaped Jewish History, 70-1492*, Princeton, New Jersey, 2012.

18 Милош Дамјановић, *Послератно стваралаштво Јевреја са Косова и Метохије*, у: Урош Шуваковић (гл. и одг. ур.), *Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности*. Зборник 1, Београд, 2013., 599-622.

19 Eliezer Papo, *Od jezičkog zamora do jezikoumorstva. Uticaj srpsko-hrvatskog jezika na bosanski govorni jevrejsko-španski*, u: Alen Kalajdžija (ur.), *Zbornik radova Jevrejskošpanski jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2015., 185-204.

***

Државна женска реална гимназија у Сарајеву основана је почетком школске године 1924/25. као засебан завод. Од оснивања па до фебруара 1935. године функционисала је подстанарским животом, без матичног објекта који би јој пружио услове за самосталнији и прогресивнији рад. Током прве деценије рада била је смештена у згради Друге мушке реалне гимназије, па је услед тога њој била резервисана настава у послеподневној смени. Како се с правом предвиђало да ће родитељи у већој мери слати женску децу у гимназију ако се настава буде вршила за њих одвојено, меродавни фактори почели су одмах да траже и засебну зграду у те сврхе. Сви напори да се дође не само до нове него уопште до засебне зграде, остали су безуспешни пуних десет година. Коначно је Краљевској банској управи пошло за руком да од Министарства финансија добије зграду бивше Дивизије и да осигура потребан кредит за адаптацију објекта. У новопронађен и адаптиран објекат колектив и ђаци уселили су се школске 1934-35 године. Међутим, тиме је питање Женске гимназије само провизорно решено, пошто је и под новим кровом школа морала да ради у две смене. Тако је 15 одељења имало наставу пре подне а осталих 9 у поподневном термину. Старији разреди, од 4. до 8. наставу су похађали неколико сати раније од ученица 1., 2., и 3. разреда.²⁰ Без обзира на овај недостатак, статус, положај и значај школе знатно је побољшан. Модерност у условима, раду и настави ове школе огледала се у постојању и активном раду бројних и разноврсних школских установа и ђачких удружења, која су покривала како просветне – књижевне, музичке, научне тако и социјалне, здравствене, спортске и друге потребе ученица. Опремљеност школе поликлинком, савременим кабинетима за наставу и збиркама, ђачким и наставничким књижницама са богатим библиотечким фондом, доприносила је стварању здраве атмосфере за рад, подстицајне за креативност и мотивацију ученица. Професионализацији ученица ишло је у прилог и извођење екскурзија и других стручних

20 Државна женска реална гимназија у Сарајеву, Извештај за школску годину 1934-35, Сарајево, 1935., 24.

посета и обилазака, којима се путем очигледне наставе продубљивало и трајније овладало неопходним знањем.²¹ У овој школи предавао се широк спектар разноврсних предмета: српски, француски, немачки и латински и грчки језик, југословенска књижевност, упоредна књижевност, математика, теоријска математика, примењена математика, дескриптивна геометрија, физика, теоријска физика, астрономија, рационална механика, хемија, физичка хемија, метеорологија, природопис, ботаника, зоологија, физиологија, историја, национална историја, историја старог века и Византије, педагогија, географија, геологија, минералологија, теологија, зборно певање, клавир, цртање, гимнастика, хигијена и ручни рад.²²

Бројно наставно особље ове Гимназије укључивало је преко 50 редовних и хонорарних предметних професора. Апсолутну већину чинили су професори женског пола, чиме се додатно градила и учвршћивала родна монолитност установе и неговала подвојеност између мушкараца и жена. Тако је школа и визуелно оправдавала свој карактер, суштину и назив. Изузетак су чинили директор, вероучитељи за разне конфесије, професори конверзације страних језика (француског и немачког) те професор цртања и дескриптивне геометрије. Највећи удео у наставном кадру имали су Срби, док је број јеврејских предавача био симболичан. Из корпуса стручног особља, треба издвојити следеће Јеврејке и супружнице Јевреја – др Марија Кон, Матилда Капон и Вера Шнајдер. Професорица Кон је одлуком Министарства просвете премештена августа 1934. године у ову школу, где је предавала српски и немачки језик. Дотле је била запослена као професор Реалне гимназије на Цетињу. За свој стручан и професионалан рад, резултате и успехе које је постигла у новом радном окружењу, већ фебруара 1935. године унапређена је у 4. положајну групу 2. степена. Иначе, треба напоменути да је реч о првој жени докторки наука на територији Босне и Херцеговине. Њена сународница Матилда је одлуком истог

21 Исто, 33-35, 38-43.

22 Исто, 13-23.

министарства, датираној у истом периоду, као дипломирани студент философије постављена за суплента ове школе, где је ангажована на више предмета и радних задатака. Била је помоћни наставник хемије, физике, минералологије, физиологије, физичке хемије, математике и чувар збирке за хемију. Куриозитет представља и податак да је ове школске године наставу математике и физике у школи држала Вера Шнајдер, први научник математичар на тлу Босне и Херцеговине, иначе супруга Марцел-а Шнајдер-а, који је због свог јеврејског порекла настрадао убрзо по окупацији у рату поражене Југославије. Ова информација, посредно говори и о квалитету наставе, висини критеријума и престижу установе. Осим њих, наставу веронауке изводили су јеврејска духовна лица – рабини. Како су сефардске ученице биле вишеструко заступљеније од ашкенаских, то су за њихове потребе верске наставе, била укључена двојица вероучитеља. Нижим разредима, од 1. до 4., сефардску веронауку држао је Јакоб Маестро, а за више разреде, од 5. до 8., био је ангажован др Мориц Леви – аутор чувене студије о Јеврејима у Босни и Херцеговини.²³ С друге стране, ашкенаску веронауку ученицама свих разреда предавао је др Хинко Урбах – тада већ надрабин своје заједнице у Југославији.²⁴ Енергични Мориц Леви је током 30-их година XX столећа обављао и посао инспектора наставе за мојсијевску веронауку, па га тако у тој улози затичемо 1939. године у Скопљу, при тамошњој државној потпуној женској реалној гимназији.²⁵ У то време, напоменимо само, да се верско образовање југословенских Мојсијеваца стицало кроз редовно образовање при школским установама или у јеврејским богомољама.²⁶

Школу је на почетку школске године уписало равно 1100 ученица, од чега је 1054

23 Реч је вероватно о првој студији о Сефардима у БиХ, види: Moritz Levy, *Sefardi u Bosni – prilog historiji Jevreja na balkanskom poluotoku*, Maribor, 1996.

24 Извештај..., 9-11, 13, 17, 19, 23.

25 Milosh M. Damjanovic, *Jewish students...*, 183-195.

26 Boris Kožemjakin, *Jewish community of Bosnia and Herzegovina*, S.L., S.A., 29.

наставило школовање у истој.²⁷ Поред српске, муслиманске, хрватске, немачке, чешке, словеначке, мађарске, руске и пољске деце, било је и преко 130 јеврејских гимназијалки, претежно Сефарткиња. Школски летопис права је ризница портрета јеврејске омладине Сарајева и Босне и Херцеговине, који сведочи о интересовањима, успеху и свим пропратним образовним проблемима са којима су се суочавали током школовања. Извештај је једновремено значајан и са ономастичког аспекта, јер представља својеврсну галерију босанскохерцеговачке међуратне јеврејске заједнице. Кроз ову просветну установу, само у овој школској години прошле су бројне представнице сефардских породица: Алкалај, Албахари, Алтарац, Папо, Мусафија, Кампос, Абинун, Барух, Салом, Леви, Гаон, Кајон, Самоковлија, Ферера, Данон, Кохен, Атијас, Финци, Толентино...или оних ашкенаских: Рот, Цвајгентал, Аст, Фишер, Екштајн, Шпицер, Фукс, Бауер, Кон, Шпилер, Левенштајн и др.²⁸ Рад има за циљ да испита, анализира и прикаже статус јеврејских ученица у наведеној школи у граду на Миљацки у датој школској

27 Извештај..., 78.

28 Eli Tauber, Milena Gašić, *Jevrejska prezimena u arhivskim dokumentima Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2013.

години, користећи се статистичком обрадом података. На основу извештаја Државне женске реалне гимназије у Сарајеву за школску годину 1934/35 аутор ће истражити бројност и успех тамошњих јеврејских ђака, изложити резултате истраживања, те из мрака заборава васкрснути људска бића која су највећим делом, нестала са лица земље, нешто касније у Холокаусту.

Од 24. до 31. августа 1934. године у школи су одржани поправни испити, за ученице школе које су током претходне школске 1933-34 године, на крају другог полугодишта имале негативне оцене из појединих наставних предмета.

У I а разреду на полагање је изашло 17 ученица од којих су 2 (11,76%) биле Јеврејке. Испите је успело положити укупно 16 ученица, међу којима се налазила и 1 (6,25%) Сефарткиња

– Хедвига Алкалај. Поправни испит није положила једино Ашкенаскиња – Емилија Рот.

Стање у суседном I б одељењу након полагања поправних испита било је следеће: На испите је изашло 18 ученица од којих су 3 (16,67%) биле Јеврејке – Берта Албахари, Флора Алтарац и Виола Цвајгентал. Све су се нашле у групи од 17 (17,65%) ученица које су оствариле позитивне резултате на поправним испитима.

Из I ц разреда на поправне испите је изашло 10 ученица, од којих је 9 (90%) положило а само 1 (10%) безуспешно завршила полагање. Међу кандидаткињама није евидентиран ниједан јеврејски ђак.

Из I д одељења изашло је и положило 18 ученица, међу којима затичемо и 1 (5,56%) јеврејску – Ела Папо.

Из последњег одељења прве године – I е, на поправне испите је изашло 16 кандидаткиња, од којих је 13 (81,25%) било успешно а 3 (18,75%) нису биле те среће. Међу њима није било Израелићанки.²⁹

29 Извештај..., 25, 26.

Одељење	Укупан број ученица	Број јеврејских ученица	Број ученица које су положиле испит	Број јеврејских ученица које су прошле	Процент јеврејских ученица које су прошле	Број ученица које нису прошле	Број јеврејских ученица које нису прошле	Процент јеврејских ученица које нису прошле
Ia	17	2	16	1	6.25%	1	1	100%
Ib	18	3	17	3	17.65%	1	/	/
Ic	10	/	9	/	/	1	/	/
Id	18	1	18	1	5.56%	/	/	/
Ie	16	/	13	/	/	3	/	/
IIa	16	2	14	2	14.29%	2	/	/
IIb	18	1	9	1	11.11%	7+2	/	/
IIc	21	4	15	2	13.33%	4+2	2	33.33%
IId	17	4	16	3	18.75%	1	1	100%
IIe	17	1	15	1	6.67%	1+1	/	/
IIIa	18	/	17	/	/	1	/	/
IIIb	11	6	10	5	50%	1	1	100%
IIIc	11	6	9	5	55.56%	2	1	50%
IIId	16	1	7	/	/	8+1	1	11.11%
Va	9	2	7	2	28.57%	2	/	/
Vb	7	/	2	/	/	5	/	/
VI	11	2	8	2	25%	2+1	/	/
VII	6	/	6	/	/	/	/	/
TOTAL	257	35	208	28	13,46%	42+7	7	14,28%

Табела 1. – Статистички подаци о резултатима поправног испита за школску 1933-34 г.

Десетине ученица друге године такође је полагало поправни испит. Из II а разреда 16 ученица се појавило на полагању. Од 14 ученица које су успешно окончале полагање, 2 (14,29%) су биле Мојсијевке ? – Вера Бер и Нада Саламуновић. Напоменимо да међу 2 кандидаткиње које нису имале разлога за славље, није било оних из јеврејског рода.

Из суседног II б одељења на поправне испите се одазвало 18 ученица. Позитивне резултате остварило је 9 (50%) ученица од којих и 1 (11,11%) ашкенаског порекла – Емануела Гринер. Јеврејке нису регистроване на листи 7 ученица које нису положили испите и 2 ученица које су изгубиле право на школовање.

Рекордних 21 кандидаткиња на поправним испитима дало је одељење II ц. Исходом је могло бити задовољно 15 ученица, међу којима и 2 (13,33%) Јеврејке – Смарагда Вернер и Симха Мусафија. За 4 ученице исход поправних испита је био поражавајућ, а радост на лицу изостао је и код 2 (50%) Јеврејке – Рифка Абинун и Вида Кампос. Још трагичније су прошле 2 ученице које су изгубиле право на даље школовање, али међу њима не затичемо јеврејску децу.

Из II д разреда на поправне испите је изашло 17 кандидаткиња. Међу 16 које су успешно завршиле, било је и 3 (18,75%) сефардских школараца – Сара Барух, њена имењакиња Сара Леви и Бјанка Салом. На поправном испиту је

пала 1 ученица, такође сефардских корена – Луна Мусафија.

Изадњег одељења II године – II е, на полагање је завршило 17 ученица, од којих је 15 (88,24%) остварило своје интересе а међу њима и 1 (6,67%) Жидовка – Ксенија Бартл. Са друге стране, по 1 кандидаткиња нашла се у неславној категорији оних које нису положили поправне испит, односно изгубиле право на даље школовање.³⁰

На нивоу треће године ситуација око поправних испита изгледала је овако: Из III а одељења укупно је 18 ученица полагало поправне испите и ниједна од њих није била јеврејске народности. Положило их је 17 (94,44%) а само 1 (5,56%) није.

Из III б разреда поправне испите је полагало 11 ученица. Међу 10 (90,91%) које су положили, половина је отпадала на јеврејске ученице – Вилма Гаон, Ирена Кајон, Шуламита Кампос, Бланка Папо и Аранка Циглер. Јеврејка је била и једина ученица овог разреда која није успела положити испит – Луна Мусафија.

Од ученица III ц разреда 11 их је завршило на поправном, међу 9 које су положили било је 5 (55,56%) јеврејских – ашкенаско-сефардске имењакиње Клара Аст и Клара Леви, Сара Мемес и још две сефардске имењакиње – Рахела Папо и Рахела Самоковлија. Недовољан резултат оствариле су две ученице, од којих је 1 (50%) била јеврејска – Рифка Албахари.

А у последњем одељењу треће године – III д, на поправне испите се појавило 16 ученица. Положило их је 7 (43,75%), док 8 није положило укључујући и 1 (12,50%) Јеврејку – Маргарита Фишер, а 1 ученица је изгубила право на даље школовање.³¹

Када је у питању полагање поправних испита ученица виших година ове школе, стање је било следеће: Из V а одељења је на поправне изашло 9 ученица, 7 (77,78%) их је положило, рачунајући ту и 2 (28,57%) Јеврејке – Мирјана Ферера и Вера Шницлер, а 2 нејеврејске ученице нису. У другом разреду пете године – V

б, 7 је ученица полагало поправне испите, од којих су 2 (28,57%) положили а 5 нису. Међу кандидаткињама није била ниједна Јеврејка. Из VI разреда је 11 ученица упућено на полагање, 8 (72,73%) их је положило, од којих 2 (25%) Јеврејке – Рифка Данон и Вера Лаук, 2 нису а 1 је изгубила право на даље школовање. Међу 6 ученица VII године гимназије које су изашле на поправне испите и положили их, не налазимо ниједну јеврејску.³²

У школи су 29. августа 1934. године одржани усмени и писмени нижи течајни испити. Истог дана одржан је писмени виши течајни испит а следећег – 30. августа, и усмени. Једна од председавајућих наставница на нижим течајним испитима била је већ помињана Вера Шнајдер, која је била на челу комисије за ученице које су похађале IV а одељење. Испред овог разреда на нижи течајни испит је изашло 12 ученица, од којих је 9 (75%) положило а међу њима 4 (44,44%) су биле Јеврејке – Ребека Екштајн, Регина Кохен, Ђустина Леви и Гертруда Шпицер. Нижи течајни испит из овог разреда није положило 3 ученица, међу којима је била и 1 (33,33%) јеврејска – Јулијана Фукс.

Из IV б одељења нижи течајни испит је полагало 12 ученица – 11 (91,67%) их је положило а 1 није. Међу кандидаткињама овог одељења није било јеврејских ђака.

Из IV ц разреда нижи течајни испит је полагало 8 ученица, све су успеле да положи а међу њима је била и 1 (12,50%) Мојсијевка – Злата Бартл. На виши течајни испит, којим је председавао директор Стеван Бракус, изашло је 9 поправљача и сви су положили. Ни међу њима није било јеврејских кандидаткиња.³³

30 Исто, 27-29.

31 Исто, 29, 30.

32 Исто, 30, 31.

33 Исто, 31, 32.

Одељење	Укупан број ученица	Број јеврејских ученица	Број ученица које су положили испит	Број јеврејских ученица које су прошле	Процент јеврејских ученица које су прошле	Број ученица које нису прошле	Број јеврејских ученица које нису прошле	Процент јеврејских ученица које нису прошле
IVa	12	5	9	4	44.44%	3	1	33.33%
IVb	12	/	11	/	/	1	/	/
IVc	8	1	8	1	12.50%	/	/	/
Виши разреди	9	/	9	/	/	/	/	/
Total	41	6	37	5	13,51%	4	1	25%

Табела 2. – Статистички подаци о резултатима испита за нижи и виши течај 1934. г.

На крају наставног дела школске 1934-35 године класификација ученица I године по успеху и владању била је следећа: У одељењу I а наставу је похађало чак 58 ученица, међу њима није било Јеврејки. Успешно су окончале прву годину 29 ученице, 19 их је упућено на полагање поправног испита, 7 је понављало годину, 2 су се исписале а 1 је преминула.

Исуседно I б одељење бројало је ништа мање ученица – наставу је у овом разреду пратило 57 ученица. Годину су завршиле 42 ученице овог одељења, међу којима и 13 (30,95%) Јеврејки. Са одличним успехом завршило је разред 3 (50%) Јеврејке од укупно 6 одликаша – имењакиње Естера Алтарац и Естера Папо и Иванка Кон. Врлодобрим успехом завршило је разред 4 (28,57%) Јеврејке од 14 врлодобрих ђака – Леа Бауер, Бијанка Бухвалд, Ленка Данон и Ида Финци. Са добрим успехом годину је завршило 6 (27,27%) јеврејских ученица овог одељења од 22 ученице из исте категорије – Сиде Алкалај, Хана Алтарац, Шарика Атијас, Клара Кохен, Гина Папо и Злата Салом. На полагање поправних испита упућено је 9 ученица овог разреда укључујући и 2 (22,22%) сефардске – Бланка Мусафија (француски језик и природопис) и Флора Толентино (природопис). Истовремено је 4 нејеврејских ученица овог разреда понављало годину, 1 се исписала из школе а 1 је остала неоцењена.

И у I ц разреду наставу је похађало једнак број ђака – 57, од којих је 8 (14,04%) било јеврејских. Са позитивним успехом годину

је завршило 32 ученице овог разреда, од тога 5 (15,63%) Израелићанки. Одличан успех постигле су 3 (37,50%) јеврејске ученице од укупно 8 одликаша – Регина Таубман, Марцела Фабијани и Јелена Штарк. Врлодобар успех постигло је 9 ученица од чега 1 (11,11%) јеврејска – Елза Шпилер. Са добрим успехом годину је завршило 15 ученица овог одељења, међу којима је била и 1 (6,67%) Јеврејка – Елеонора Фрајлих. На полагање поправних испита из овог разреда упућено је 17 ученица од којих и 1 (5,88%) јеврејска – Рахела Фукс (природопис). Годину је понављало 7 ученица овог одељења а међу њима и 2 (28,57%) Ашкенаскиње – Едита Левенштајн и Емилија Фишер. Из школе се исписала 1 нејеврејска ученица овог разреда.

У последњем одељењу на I години – I д, наставу је похађао подједнако висок број ђака – 56. Успешно су окончале прву годину 34 ученице овог разреда, од којих и 2 (5,85%) јеврејске – Лудмила Кац и Нада Бер. Оне су биле 2 (9,52%) од 21 ученице овог разреда које су школску годину завршиле са добрим успехом. Јеврејки није било међу 17 ученица овог разреда упућених на полагање поправних испита, 3 које су понављале годину, 1 која је остала неоцењена из здравствених разлога и 1 која се исписала из школе.³⁴

Крај наставног дела школске године, ученице II а одељења дочекале су са следећим исходом: Од 52 ученице које су похађале наставу у овом разреду међу којима је била само 1 (1,92%)

34 Исто, 43-48.

јеврејска, 30 је завршило годину са позитивним резултатима. Међу њима била је и 1 (3,33%) Јеврејка – Мирјана Кон која је окончала годину одличним успехом, што ју је чинило 1 (20%) од 5 најуспешнијих ученица у одељењу. Њених 12 нејеврејских школских другарица упућено је на полагање поправних испита, 9 их је понављало годину а 1 се исписала из школе.

Одељења II б и II ц су карактеристична по томе што у њима није заступљена ниједна Јеврејка. Иначе, 25 ученица II б разреда је завршило годину, 12 упућено на полагање поправних испита, 9 је понављало годину а 2 су се исписале, док је 26 ученица II ц разреда завршило годину, 12 упућено на полагање поправних испита, 8 понављало годину, 3 се исписале а 1 напустила школу.

У одељењу II д наставу је похађало 49 ученица, од чега је 18 (36,73%) било јеврејских. Годину је са позитивним учинком успело завршити 30 ученица од којих је 12 (40%) било јеврејских. Само 2 ученице су имале одличан успех и обе су биле Јеврејке – Сара Алтарац и Естер Романо. Врлодобар успех постигло је 8 ученица од којих су 3 (37,50%) јеврејске – Леа Бретлер, Луна Мусафија и Рикица Самоковлија. Са добрим успехом годину је окончало 20 ученица од којих је 7 (35%) јеврејског етничитета – Флора Алтарац³⁵, Хана Кајон, Вида Кампос, Гизела Кишнер, Клара Леви, Ита Халер и Зденка Хорвиц. На полагање поправних испита упућено је 10 ученица овог разреда, од којих и 3 (30%) јеврејских – Сара Катан (француски језик), Ђустина Овадија (историја) и Хелена Шмит (француски језик и математика). Међу ученицама овог одељења било је 10 које су понављале годину, од чега је 3 (30%) отпадало на Јеврејке – Берта Албахари, Ела Папо и Виола Цвајгентал.

У II е одељењу идентична је слика ђачке структуре са одељењима II б и II ц – наиме, и у овом разреду није се школовала ниједна

35 Изгледа да се ова ученица најчешће дружила са следећим другарицама у одељењу: Леом Бретлер, Ханом Кајон, Тином Романо и Мирјаном Чангал, које су јој посветиле редове на страницама њеног школског алманаха, похрањеног у ЈО Сарајево; Ђачки алманах – знам све за школску 1929-30 г., Београд, 1929., 9.

јеврејска ученица. Напоменимо само да је 25 ученица овог одељења успешно завршило школску годину, 16 их је остављено за полагање поправних испита, 6 је понављало годину, 2 ученице су изгубиле право на даље школовање а 1 се исписала из школе.

У последњем одељењу на II години – II ф, наставу је похађала 41 ученица, од чега је 3 (7,32%) било јеврејских. Годину је успешно окончало 20 ученица овог одељења међу којима је и 1 (5%) Јеврејка – Љерка Калтенбрунер, која је била 1 (25%) од 4 ученица са одличним успехом. На полагање поправног испита из овог разреда упућено је 14 ученица од којих су 2 (14,29%) биле Јеврејке – Ернестина Гашпар (српски и француски језик) и Гертруда Розенберг (српски језик и математика). Јеврејки није било међу 6 ученица овог одељења које су понављале годину и 1 ученицом која се исписала из школе.³⁶

Разредно старешинство над III а одељењем додељено је већ помињаној професорици Марији Кон. Она је руководила радом 52 својих ученица, међу којима је било 4 (?) (7,69%) њених сународњакиња. Крај школске године успешно је завршило 35 њених ученица, од којих су 2 (5,71%) биле јеврејске – Кармила Фабијани и Фрида Редлих. Ове две ученице (15,38%) су постигле врлодобар успех, што их је сврстало у групу од 13 ученица са тим нивоом успеха. На полагање поправних испита упућено је 11 ученица овог одељења, међу којима је била и 1 (?) (9,09%) Јеврејка – Вера Бер (математика). Годину је понављало 6 ученица а међу њима и 1 (?) (16,67%) јеврејска – Нада Саламуновић.

Суседно III б одељење похађало је 55 ученица, од којих је 17 (30,91%) вероисповедало јудаизам. Годину је успешно окончало 26 ученица укључујући ту и 12 (46,15%) јеврејских гимназијалки. Одличан успех остварило је 6 ученица, од којих су 4 (66,67%) биле Јеврејке – Ђустина Абину, Леа Монтиљо, Гонда Пинто и Сара Финци. Са добрим успехом крај школске године дочекало је 13 ученица укључујући и 8 (61,54%) јеврејских – Клара Алтарац, Сара Данон, Симха Данон, Сара Леви, Бјанка Салом, Мирјана Самоковлија, Рахела Самоковлија и

36 Извештај..., 48-55.

Клара Кабиљо. На полагање поправних испита упућено је 13 ученица овог разреда, а међу њима је било 3 (23,08%) Сефартки – Сара Барух (математика), Симха Мусафија (српски језик и математика) и Паломба Маестро (српски језик). Понављало је годину 10 нејеврејских ученица овог одељења, 2 ученице су изгубиле право на даље школовање а међу њима и 1 (50%) Јеврејка – Рифка Албахари, исти број нејеврејских ученица се исписао из школе, 1 јеврејска ученица је напустила школу – Естера Мусафија а 1 нејеврејска ученица је удаљена из школе.

Одељење III ц бројало је 54 ученица од којих су само 2 (3,70%) биле јеврејског рода. Успешно су завршиле годину 32 ученице међу којима и 1 (3,13%) Јеврејка – Смарагда Вернер, која је била 1 (9,09%) од 11 врлодобрих ученица. На полагање поправних испита упућено је 16 ученица овог одељења а међу њима и 1 (6,25%) јеврејска – Ксенија Бартил (историја). Годину је понављало 5 нејеврејских ученица овог разреда а 1 се исписала из школе.

Последње одељење III године - III д, бројало је рекордних 54 ученица од којих је 7 (12,96%) било јеврејске народности. Школску годину је успешно завршило 23 ученица а међу њима су се налазиле 5 (21,74%) Јеврејке. Са врлодобрим успехом оцењено је 13 ученица укључујући и 4 (30,77%) Ашкенаскиње – Гина Глазер, Мирјама Екштајн и рођаке? Вера и Оли Пете. Осим једне одличне српске ученице, све остале су имале нижи успех, рачунајући ту још једну ашкенаску ученицу – Мела Клајн. На полагање поправних испита из овог одељења упућено је 18 ученица а међу њима је била и 1 (5,56%) Ашкенаскиња – Мирјама Херман (математика). Годину је понављало 8 ученица, а међу њима налазимо још једну (12,50%) Ашкенаскињу – Емануела Гринер, остала је неоцењена 1 ученица а 4 их се исписало из школе.³⁷

У IV а разреду наставу је похађало 42 гимназијалке, без иједне јеврејске ученице.

37 Исто, 55-60.

Напоменимо само да је из овог разреда школску годину успешно окончао 18, односно по положеним поправним испитима 28 ученица; понављало је годину 13 ученица а 1 је изгубила право на даље школовање.

У суседном одељењу IV б школовало се 47 ученица тј. 15 (31,91%) јеврејских ђака. Школску годину успешно је завршило 18 ученица од којих је 7 (38,89%) било ашкенаских. Одличан успех постигле су 3 ученице а међу њима и 1(33,33%) Јеврејка – Ема Часар. Врлодобар успех постигло је 8 ученица укључујући и 4 (50%) јеврејских – Ева Бауер, Паула Зон, Хедвига Кауниц и Леа Хиршл. Остале ученице постигле су ниже успехе а међу њима се налазе и 2 јеврејског рода – Клара Аст и Ана Шварц. Број ученица овог одељења са успешно окончаном школском годином повећао се након полагања поправних испита на 33, па је међу 15 ученица из ове категорије било и 5 (33,33%) јеврејских – Роза Аст, Магда Краус, Маргарета Ласло, Сара Мемес и Софија Хакер. Годину је понављало 5 ученица од којих 1 (20%) Ашкенаскиња – Аранка Циглер, а још 1 Ашкенаскиња је изгубила право на даље школовање – Едита Цвајгентал, док се 8 ученица овог одељења исписало из школе а међу њима затичемо и 1 (12,50%) ашкенаског порекла – Хедвига Розенберг.

Разредно старешинство IV ц одељења водила је Матилда Капон, са укупно 44 ученице од којих су 19 (43,18%) биле јеврејске. Школску годину су успешно завршиле 23 ученице, од којих 11 (47,83%) сефардских. Одличан успех постигле су 2 ученице од којих 1 (50%) јеврејска – Бети Романо. Врлодобар успех постигло је 9 ученица, од којих 4 (44,44%) јеврејских – Ита Гаон, Ева Израел, Хана Маестро и имењакиња јој Хана Папо. Остале ученице постигле су ниже успехе од наведених, а од 12 из те категорије било је 6 (50%) јеврејских – Шуламит Кампос, Флора Кохен, Рифка Леви, Буена Монтиљо, Рахела Папо и Сара Романо. Број ученица овог одељења са успешно окончаном школском годином повећао се након полагања поправних испита на 32, па је међу 9 ученица из ове категорије било и 4 (44,44%) сефардских – Рифка Данон, Клара Леви, Бланка Папо и Рахела Самоковлија. Из

овог разреда понављало је годину 7 ученица, међу којима су биле и 3 (42,86%) Сефартке – Ирена Кајон, и презимењакиње Естера и Мазалта Папо; право на даље школовање изгубила је 1 српска ученица а исписало их се из школе 4 укључујући и 1 (25%) сефардског рода – Вилма Гаон.

У наредном IV д одељењу учило је 45 ученица, од којих је могуће само 1 (2,22%) Јеврејка – Аурелија Саламуновић, коју проналазимо у групи од 12 (8,33%) ученица које су успешно окончале годину. Број ових ученица је порастао након полагања поправних испита на 25; док је 12 ученица понављало годину; 1 српска ученица је изгубила право на даље школовање а 7 их се исписало из школе.³⁸

Разредно старешинство V а одељења водила је Вера Шнајдер, са укупно 46 гимназијалки, односно 7 (15,22%) јеврејских ученица. Школску годину је успешно окончао 20 ученица од којих 3 (15%) јеврејских, које су постигле успехе ниже од врлодоброг – Рифка Кајон, Рахел Папо и Јети Шварц. На полагање поправних испита упућено је 15 ученица овог одељења укључујући и 3 (20%) Јеврејке – Ђустина Леви (латински језик), Гизела Штег и Анђа Фертиг (математика); годину је понављало 7 ученица; остала је неоцењена 1 српска ученица; напустила је школу још 1 српска ученица а 2 ученице су се исписале, рачунајући ту и 1 (50%) Ашкенаскињу – Амалија Квартлер.

Тиме би број јеврејских ученица на V години био коначан, пошто се у једином преосталом разреду на овом нивоу – V б, није школовала ниједна. Напоменимо само да је ово одељење бројало укупно 46 ђака; годину је свршило 25 ученица; на полагање поправних испита је упућено 3; годину је понављало 9; исписало се 7; остала је неоцењена 1 и исто толико је искључено из свих школа у држави.³⁹

Наставу је у VI а одељењу похађало 27 ученица рачунајући ту и 9 (33,33%) јеврејских. Успешно је окончао годину 15 ученица укључујући и 4 (26,67%) Јеврејке. Одличан успех постигле су 2 ученице, од којих 1 (50%)

38 Исто, 60-63.

39 Исто, 64-66.

сефардска – Мазалта Алтарац; врлодобрим успехом свршило је годину 10 ученица, од којих 1 (10%) сефардска – Хана Финци, а остале су постигле слабије успехе од наведених. Међу таквих 3 на Ашкенаскиње је отпадало 2 (66,67%) – Бланка Дохан и Блиме Шварц. На полагање поправних испита из овог разреда упућено је 8 ученица укључујући ту и 3 (37,50%) јеврејских – Флора Данон (српски језик), Ерна Кајон и Вера Шницлер (математика); годину су понављале 3 ученице, од којих је 1 (33,33%) била Ашкенаскиња – Хилда Штег а школу је напустила 1 сефардска ученица – Мерјам Ферера.

Тиме би број јеврејских ученица на VI години био дефинитиван, пошто се у једином преосталом разреду на овом нивоу – VI б, није школовала ниједна. Напоменимо само да је ово одељење бројало укупно 28 ђака; годину је свршило 15 ученица; на полагање поправних испита је упућено 10 а исписало се 3.⁴⁰

За две највише године у гимназији – VII и VIII било је формирано само по једно одељење. Наставу је у VII разреду похађала 21 ученица, од којих су само 2 (9,52%) биле јеврејске. Успешно је завршило годину 12 ученица међу којима и 1 (8,33%) ашкенаска – Вера Лаук, која је постигла успех слабији од врлодоброг (1 од 3 са таквим успехом или 33,33%); на полагање поправних испита упућено је 6 ученица, међу

40 Исто, 66, 67.

којима и 1 (16,67%) сефардска – Рифка Данон (математика) а годину су понављале 3 српске ученице.

Наставу је у VIII разреду похађало 34 ученица од чега 4 (11,76%) јеврејских. Успешно је окончао годину 29 ученица, односно 30 по положеном поправном испиту; 2 српске ученице су понављале годину а 2 су се исписале.

Одличан успех постигле су 4 ученице, од којих 2 (50%) Јеврејке – Ашкенаскиња Зита Арнолд и Сефарткиња Ела Салом. Врлодобар успех постигло је 12 ученица међу којима налазимо 2 (16,67%) јеврејске – ашкенаску Херта Баум и сефардску Тилда Данон.⁴¹

О јеврејским ученицама завршне године гимназије, располажемо са нешто више личних података. Приправница Зита Арнолд била је кћи Рудолф-а, директора бол. благ. „Меркур“ и рођена је 20. децембра 1915. године; призната јој је зрелост и ослобођена је полагања усмених испита. Њеној школској другарици Тилди Данон, ћерки поседника Мојсија, рођеној 9. јануара 1917. године у Сарајеву, такође је призната зрелост. Зрелост је призната и Ели Салом, па је ослобођена полагања усмених испита. Она је била кћи поседника Јозеф-а, рођена 22. октобра 1916. године у Сарајеву. Зрелост је призната и Херти Баум⁴², ћерки покојног инжењера Паул-а, рођеној 6. августа 1917. године у Бијељини.⁴³

41 Исто, 67-69.

42 Више о Херти Баум – Госпић погледати у: Anisa Hasanhodžić, Rifet Rustemović, *After the traces of our neighbors: Jews in Bosnia and Herzegovina and the Holocaust, Sarajevo*, 2015., 91-92; Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980., 331.

43 Извештај..., 74-76.

Одељење	Укупан број ученица	Број јеврејских ученица	Процент јеврејских ученица	Број ученица које су завршиле школску годину	Број јеврејских ученица које су завршиле школску годину	Процент јеврејских ученица које су завршиле школску годину	Број ученица који су отишли на поправни испит	Број јеврејских ученица на поправном испиту	Процент јеврејских ученица на поправном испиту	Број ученица које су понављале / избачене из школе / умрле / неоцењене / напустиле школу / изгубиле право на даље школовање	Број јеврејских ученица које су понављале / избачене из школе / умрле / неоцењене / напустиле школу / изгубиле право на даље школовање	Процент јеврејских ученица које су понављале / избачене из школе / умрле / неоцењене / напустиле школу / изгубиле право на даље школовање
Ia	58	/	/	29	/	/	19	/	/	10	/	/
Ib	57			42	13	30.95%	9	2	22.22%	6	/	/
Ic	57	8	14.04%	32	5	15.63%	17	1	5.88%	8	2	25%
Id	56			34	2	5.85%	17	/	/	5	/	/
IIa	52	1	1.92%	30	1	3.33%	12	/	/	10	/	/
IIb	48	/	/	25	/	/	12	/	/	11	/	/
IIc	50	/	/	26	/	/	12	/	/	12	/	/
IId	49	18	36.73%	30	12	40%	10	3	30%	10	3	30%
IIe	50	/	/	25	/	/	16	/	/	9	/	/
IIf	41	3	7.32%	20	1	5%	14	2	14.29%	7	/	/
IIIa	52	4	7.69%	35	2	5.71%	11	1	9.09%	6	1	16.67%
IIIb	55	17	30.91%	26	12	46.15%	13	3	23.08%	16	2	12.5%
IIIc	54	2	3.70%	32	1	3.13%	16	1	6.25%	6	/	/
IIId	54	7	12.96%	23	5	21.74%	18	1	5.56%	13	1	7.61%
IVa	42	/	/	18	/	/	28	/	/	14	/	/
IVb	47	15	31.91%	18	7	38.89%	15	5	33.33%	14	3	21.42%
IVc	44	19	43.18%	23	11	47.83%	9	4	44.44%	12	4	33.33%
IVd	45	1	2.22%	12	1	8.33%	13	/	/	20	/	/
Va	46	7	15.22%	20	33	15%	15	33	20%	11	1	9.09%
VVb	446	//	//	25	/	/	3	/	/	18	/	/
VIa	27	9	33.33%	15	4	26.67%	8	3	37.50%	4	2	50%
VIb	28	/	/	15	/	/	10	/	/	3	/	/
VII	21	2	9.52%	12	1	8.33%	6	1	16.67%	3	/	/
VIII	34	4	11.76%	29	4	13.79%	1	/	/	4	/	/
Total	1.113	117	8.81%	596	85	14.26%	304	30	9.86%	232	19	8.18%

Табела 3. – Статистички подаци о ученицама Државне женске гимназије у Сарајеву током школске 1934-35 године

У школи је од 12. до 17. јуна 1935. године одржано и полагање нижих течајних испита за ученике свих четири одељења IV године. Од полагања испита, по чл. 2 Правила о Нижем течајном испиту, ослобођено је укупно 21 ученица и то: из IV а одељења 5 нејеврејских ученица; из IV б такође 5 ученица од којих 2 (40%) јеврејске – Леа Хиршл и Ема Часар; из IV ц одељења 8 ученица од којих 4 (50%) сефардских – Ита Гаон, Ева Израел, Хана Маестро и Беја Романо; из IV д одељења 3 нејеврејске ученице.

За полагања испита пријавило се из IV а одељења 31 ученица а положили су 22 нејеврејске ученице; из IV б одељења пријавиле су се 32 ученице а положило их је 24, од чега 7 (29,17%) јеврејских – Ева Бауер, Паула Зон, Хедвига Кауниц, Маргарета Ласло, Сара Мемес, Софија Хакер и Ана Шварц; из IV ц одељења пријављено је 33 ученица а положило их је 19 од чега 9 (47,37%) сефардских – Флора Кохен, Буена Монтиљо, Сара Романо, Рахела Самаковлија и презимењакиње Клара и Рифка Леви и Бланка, Рахела и Хана Папо; из IV д одељења пријављено је 28 ученица а положило је 15 од чега је можда 1 (6,67%) била Сефартка – Аурелија Саламуновић.

На полагање поправног испита упућено је из IV б одељења 3 Ашкенаскиња – Магда Краус (историја и земљопис), Клара Аст (француски језик) и Роза Аст (математика); из IV ц одељења 6 ученица од којих 1 (16,67%) сефардска – Шуламит Кампос (математика); из IV д одељења 7 нејеврејских ученица. Истовремено, међу 3 ученица IV а и 2 ученице IV д одељења које су одбијене на годину дана, као и 1 ученицом која је изгубила право на даље полагање као редован ђак, није било Јеврејки.⁴⁴

44 Извештај..., 70-72.

Одељење	Ученице ослобођене полагања испита	Јеврејске ученице ослобођене испита	Процент јеврејских ученица ослобођених полагања испита	Ученице које су положили испит	Јеврејске ученице које су положили испит	Процент јеврејских ученица које су положили испит	Ученице упућене на полагање поправног испита	Јеврејске ученице упућене на полагање поправног испита	Процент јеврејских ученица упућених на полагање поправног испита	Ученице одбијене на годину дана	Јеврејске ученице одбијене на годину дана	Процент јеврејских ученица које су одбијене на годину дана
IVa	5	/	/	22	/	/	/	/	/	3	/	/
IVb	5	2	40%	24	7	29.17%	3	3	100%	/	/	/
IVc	8	4	50%	19	9	47.37%	6	1	16.67%	/	/	/
IVd	3	/	/	15	1	6.67%	7	/	/	2	/	/
TOTAL	21	6	28.57%	80	17	21.25%	16	4	25%	5	/	/

Табела 4. – Статистички подаци о резултатима ученичких испита за нижи течај 1935. год.

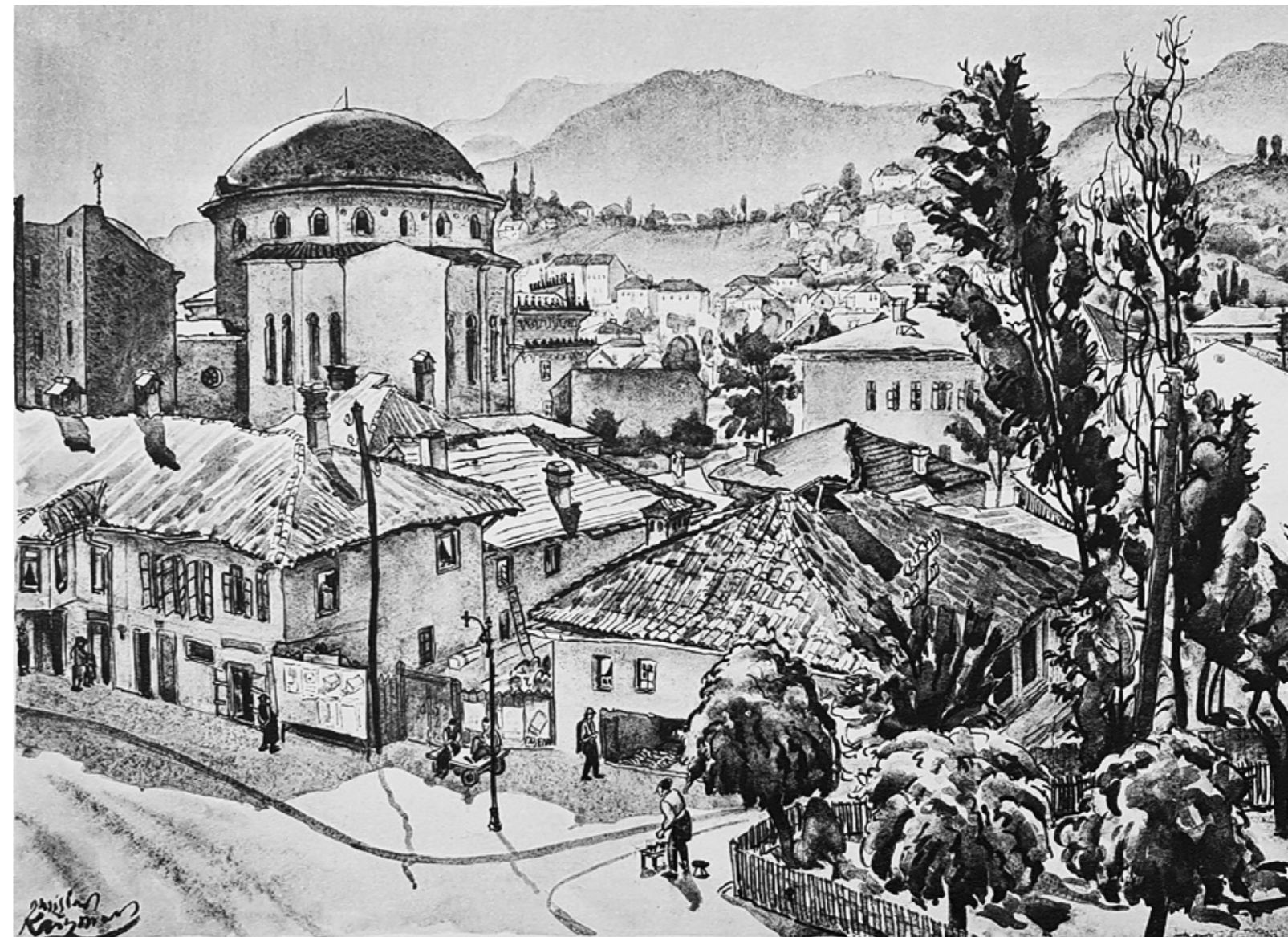
Виши течајни испити одржани су у периоду од 12. до 21. јуна 1935. године. Члан испитивач за српски језик била је професорица Марија Кон. Испите је полагало 38 приправница међу којима су 3 (7,89%) биле јеврејске – Тилда Данон, Ела Салом и Херта Баум. На пријемном испиту за приватне ученице положило је 6 кандидаткиња међу којима налазимо и 1 (16,67%) Ашкенаскињу – Терезија Гринвалд. На I години положило је 4 нејеврејских приватних ученица, 1 српска ученица је понављала разред а 2 су упућене на полагање поправног испита, међу којима и 1 (50%) већ помињана јеврејска ученица – Терезија Гринвалд (француски језик). На II години 1 српска ученица је положила испите а 1 нејеврејска ученица је остављена на полагање поправног испита. На III години 1 српска ученица је положила, 1 је понављала годину а 2 нејеврејске ученице су упућене на полагање поправних испита. На IV години 1 нејеврејска ученица је понављала годину а 1 српска ученица је одустала од испита. На V години 1 нејеврејска ученица је положила а 1 упућена на полагање поправног испита; на VI години положили су 2 нејеврејске ученице; на VII години положили су 3 нејеврејске ученице а на VIII години положила је 1 нејеврејска ученица.⁴⁵

Неке биографске податке о ученицама ове школе током поменуте школске године пронашли смо у школском извештају исте гимназије за 1939-40 годину. Клара Алтарац,

45 Извештај..., 73-77.

ученица IIIб одељења била је кћи трговца Аврама, рођена 29. октобра 1921. године у Сарајеву; Ђустина Леви, ученица Va одељења, била је кћи трговца Хајима, рођена 23. јуна

1918. године у Сарајеву; Леа Монтиљо, ученица IIIб одељења била је кћи шпедитера Саламона, рођена 26. јануара 1922. године у Сарајеву; Гонда Пинто, ученица IIIб одељења била је

кћи адвоката др Самуеал, рођена 27. фебруара 1922. године у Сарајеву; Бланка Салом, ученица Шб одељења, била је кћи трговца Даниела, рођена 14. новембра 1921. године у Сарајеву; Кармела Фабиани, ученица Ша одељења, била је кћи Емила, пензионисаног директора градске електране, рођена 15. јуна 1921. године у Сарајеву; Ксенија Бартл, ученица Шц одељења, била је кћи градског рачунарског саветника Романа, рођена 18. јула 1922. године у Сарајеву; Гина Глазер, ученица Шд одељења, била је кћи железничког чиновника Макса, рођена 4. марта 1921. године у Сарајеву; Мирјана Екштајн, ученица Шд одељења, била је кћи железничког чиновника Вилима, рођена 1. маја 1922. године у Сарајеву; Маргарета Ласло, ученица IVб одељења, била је кћи вишег ветеринарског саветника Хермана, рођена 26. новембра 1919. године у Рогатици; Вера Пете, ученица Шд одељења, била је кћи лекара Матије, рођена 17. новембра 1921. године у Босанском Броду.⁴⁶

⁴⁶ Државна женска реална гимназија у Сарајеву, Извештај за школску годину 1939-40, Сарајево, 1940., 105-107, 109, 110.

***

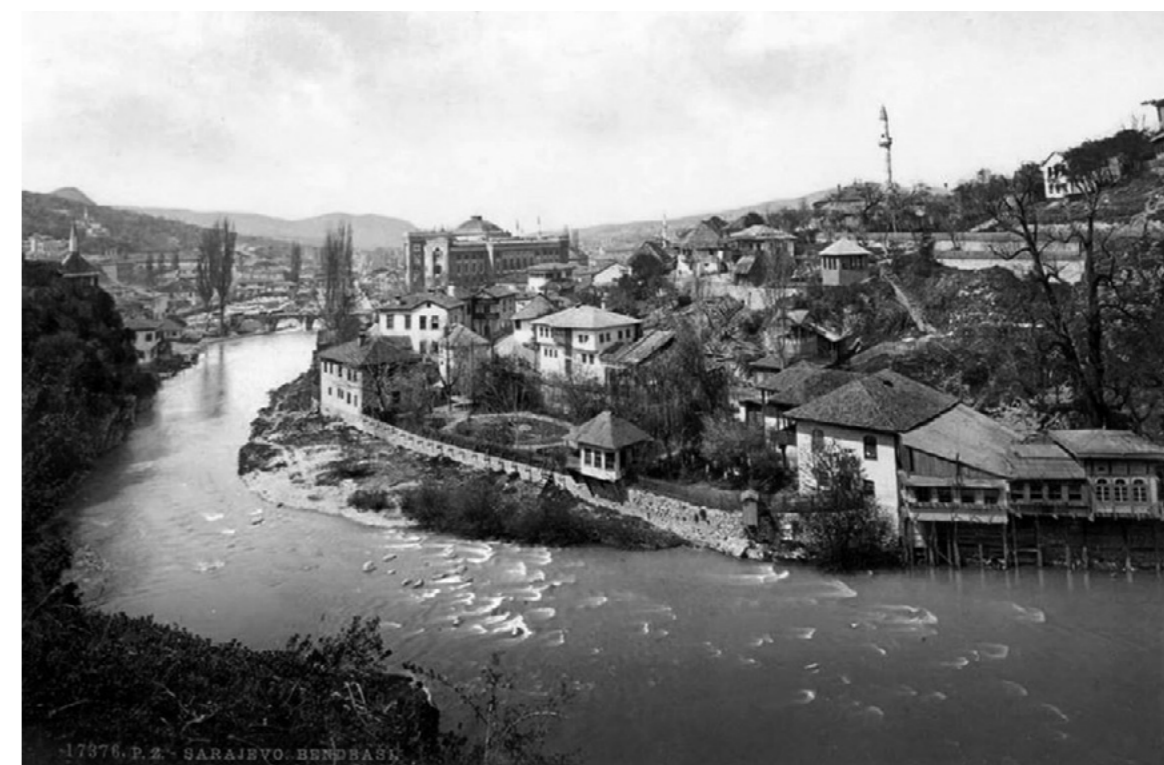
Јеврејске ученице Женске гимназије у Сарајеву током 1934-35 школске године биле су заступљене у великом броју и чиниле значајан постотак ђака, уз гимназијалке других етничких припадности. Нису бројна одељења у којима уопште није било јеврејских ученица и оних у којима је њихов број не приметно мали. С тим у вези, треба истаћи да су подједнако интересовање за упис и похађање гимназије показале и сефардске и ашкенаске девојчице. Њихова бројност сразмерна је величини њихове заједнице и заступљености у структури становништва тадашњег Сарајева. Знајући да је незанемарљив број нејеврејских ученика ове школе долазио из околних и других средина ван Сарајева, а да је удео таквих код јеврејских ђака ове школе безначајан, још више долази до изражаја несразмера у уделу јеврејских ученица из Сарајева у односу на нејеврејске ученице из Сарајева, у укупној ученичкој структури школе. Ретка су била одељења са значајним бројем јеврејских ученица, која су ексклузивно похађала само

сефардска или само ашкенаска деца али је са друге стране приметно груписање већег броја јеврејских ученица у одељењима по тој основи. Како је број ашкенаских ученица школе мањи од сефардских, што је и логично, с обзиром на мању заступљеност у граду, очекивало би се да и њихов проценат у јеврејском уделу ђака на нивоу одељења буде испод половине. Напротив, има одељења у којима је удео ашкенаских ученица изнад половине. Уочљива је дискрепанца у успеху јеврејских ученица, што је појава карактеристична и за остале њихове нејеврејске школске другарице. Без обзира на резултате учења и добијене оцене, ипак је највећи број јеврејских ученица успевао да, са или без полагања поправних испита, оконча школску годину. Са општег становишта, резултати рада јеврејских ученица су били сасвим задовољавајући. Тиме се, генерално, високо може оценити остварени успех и позитивна постигнућа јеврејских ученица женске гимназије у Сарајеву.

***

Сарајево је у југословенским државним оквирима био градски центар који је својим економским, духовним, регионалним, административним и културним потенцијалом улазио у сам врх урбане развијености ове Версајске творевине. Његов значај и величина могу се одредити и по бројности јеврејских житеља којима је био завичајно место, по неписаном правилу да је развијеност неког места пропорционална присуству јеврејског елемента. Јеврејски дух је одувек одликовао овај свеопшти центар босанског живота,

а као трећи град у држави по величини јеврејске заједнице, имао је огроман утицај на ток и динамику живота јеврејства на ширем радијусу. Град је представљао добробит и по линији едукације, пружајући солидне основе за стицање квалитетног образовања. Просветне прилике у граду приметно ће бити унапређене доласком аустро-угарске власти на те просторе, чиме ће започети и ера секуларног школовања. Дотле средина која је примарно нудила монолитно исламско образовање, преображава се у језгро и извориште модерног световног просветног система. Даљи напредак на том пољу, донело је ослобођење од аустро-угарске окупације и интеграција у југословенску државу, која је с посебном пажњом и надљудским напорима радила на побољшању веома тешких просветних прилика које је затекла у многим крајевима земље, који су били најдуже под туђом – османском и аустро-угарском окупацијом (Босна и Херцеговина, Стари Влах, Косово и Метохија, Вардарска Македонија). Оснивање многих нових школа, изградња школских објеката, распоређивање стручног кадра често регрутованог из корпуса руске емигрантске интелигенције, додатно су освежили постојеће прилике. Унос свежје крви коју су чинили школовани наставници у просветни крвоток земље побољшало је крвну слику постојећег образовног апарата, који је

почивао на различитим традицијама и основама које су неговали његови оснивачи (школство наслеђено из османске, аустро-угарске и српске државе). Ревитализација кључних социјалних институција имала је позитиван учинак и на еманципацију женског света. Масовнији продор женског особља у образовну сферу земље такође је продукт вредности и идеала које је нова власт обликовала и промовисала. Импулс тој новој атмосфери на образовном тржишту давале су првенствено јеврејске ученице у Сарајеву, чији су родитељи најраније схватили преимућство које обезбеђује школовање, па се могу сврстати у пионире тамошњег женског школства. Државне школе у граду на Миљацки, по својој су структури полазника биле изразито мултиетничке, што је био одраз популационе реалности саме средине.

Посебан, ужи диверзитет унутар шаренолике етничке збиље у граду и међу школским зидинама, чинили су Јевреји, чији се дуализам читовао у паралелном егзистирању посебних заједница – сефардске и ашкенаске. Једна од градских школа са таквим карактеристикама била је и Државна женска гимназија у Сарајеву, основана школске 1924-25 године. Специфичност ове школе, која ју је издвајала од већине осталих, огледала се у елитизму кадра и материјалних кондиција. На јубиларној десетогодишњици, школа је престала бити подстанар и започела функционисање под самосталним, сопственим кровом. Те 1934-35 школске године, у поменуто школу уписало се 1.100 ученица а наставило школовање 1.054. У тај број улазило је и преко 130 јеврејских ученица, претежно сефардског порекла.

БИБЛИОГРАФИЈА

Необјављени извори:

- Бачки алманах Флоре Алтарац, ЈО Сарајево

Објављени извори:

- Државна женска реална гимназија у Сарајеву, Извештај за школску годину 1934-35, Штампарија Душан П. Дозет, Сарајево, 1935.
- Државна женска реална гимназија у Сарајеву, Извештај за школску годину 1939-40, Штампарија Душан П. Дозет, Сарајево, 1940.

Периодика:

- Време, Београд, год. X, бр. 3130, понедељак 15. септембар 1930.
- Време, Београд, год. XVI, бр. 5351, недеља 6. децембар 1936.
- Политика, Београд, год. XXVII, бр. 8031, понедељак 15. септембар 1930.

Мемоари:

- Abinun Moric, *Svjetlosti Sarajeva. Kazivanje o jednoj jevrejskoj porodici iz Centralne Evrope*, Karika, Sarajevo, 2015.
- Steckel W. Charles, *Destruction and survival*, Delmar publishing company, inc., Los Angeles, 1973.

Литература:

- Botticini Maristella, Eckstein Zvi, *The Chosen Few. How Education Shaped Jewish History, 70-1492*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2012.
- Damjanovic M. Milosh, *Jewish students in the schools in Skopje during the years before the introduction of Numerus Clausus 1938-1940*, in: Berta Romano Nikolikj (ed.), International scientific conference Jews in Macedonia: history, tradition, culture, language and religion – On the occasion of the 70th anniversary of the renewal of the work of the Jewish community in Macedonia after the Second World War (1944-2014), Jewish community in the Republic of Macedonia, Skopje, 2015., pp. 183-195.
- Damjanović M. Miloš, *Language changes in the Jewish community in Kosovo and Metohija after the Balkan wars (1912-1913) and the First world war (1914-1918)*, in: Christophe Declercq, Julian Walker (ed.), *Languages and the First world war: Representation and Memory*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2016., pp. 108-126.
- Дамјановић Милош, Послератно стваралаштво Јевреја са Косова и Метохије, у: Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности. Зборник 1 (гл. и одг. ур. Урош Шуваковић), Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије / Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Београд, 2013., 599-622.

- Damjanović Miloš, *Rabini na Kosovu i Metohiji i duhovni život Židova Kosova i Metohije*, u: Pavao Nujić (ed.), ESSEHIST – časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, br. 5, god. 5, ISHA / Filozofski fakultet, Osijek, 2013., 60-74.
- Дамјановић Милош, Бишевац Славиша, Духовни идентитет Јевреја на Косову и Метохији (*Spiritual identity of the Jews in Kosovo and Metohija*), у: Muhamed Arnaut (ed.), 5th international scientific and expert conference Cultural identity and digital era – Proceedings, Filozofski fakultet, Zenica, 2014., pp. 977-984.
- Димић Љубодраг, Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, други део – школа и црква, Стубови културе, Београд, 1997.
- Димић Љубодраг, Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, трећи део – политика и стваралаштво, Стубови културе, Београд, 1997.
- Freidenreich Pass Harriet, *The Jews of Yugoslavia – a quest for community*, The Jewish publication society of America, Philadelphia, 1979.
- Hasanhodžić Anisa, Rustemović Rifet, *After the traces of our neighbors: Jews in Bosnia and Herzegovina and the Holocaust*, Institute for History – Sarajevo, Sarajevo, 2015.
- Kožemjakin Boris, *Jewish community of Bosnia and Herzegovina*, S. N., S.L., S.A.
- Levy Moritz, *Sefardi u Bosni – prilog historiji Jevreja na balkanskom poluotoku*, Bosanska biblioteka, Maribor, 1996.
- Londrc Benjamina, *Pravni položaj jevrejske zajednice u BiH od 1918. do 1945. godine*, Monos / Udruženje za očuvanje jevrejske kulture i tradicije „Nagada“, Gračanica – Sarajevo, 2016.
- Миленковић Тома, Павловић Момчило, Беломиграција у Југославији 1918-1941, том I, Институт за савремену историју, Београд, 2006.
- Palavestra Vlajko, *Pričanja o sudbini sarajevske Haggade*, u: Muhamed Nezirović, Boris Nilević, Muhsin Rizvić (ur.), Sefarad 92 – Zbornik radova, Institut za istoriju – Sarajevo / Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine – Sarajevo, Sarajevo, 1995., 305-312.
- Рапо Eliezer, *Od jezičkog zamora do jezikomorstva. Uticaj srpsko-hrvatskog jezika na bosanski govorni jevrejsko-španski*, u: Alen Kalajdžija (ur.), Zbornik radova Jevrejskošpanski jezik u Bosni i Hercegovini, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu / La Benevolencija, Sarajevo, 2015., 185-204.
- Romano Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1980.
- Tauber Eli, *Holokaust u Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2014.
- Tauber Eli, Gašić Milena, *Jevrejska prezimena u arhivskim dokumentima Bosne i Hercegovine*, JU Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 2013.

JEWISH FEMALE STUDENTS OF THE STATE WOMEN’S GRAMMAR SCHOOL IN SARAJEVO IN THE SCHOOL YEAR OF 1934-35

Abstract: *The size in numbers of the Sarajevo Jews was reflected in the representation of the children of Moses in the education system. On the basis of one Sarajevo school and one school year, we will provide factual data which might seem incredible to the modern-day reader. What would today be considered inconceivable for schools in Sarajevo, was at the time an ordinary circumstance. This paper has a goal of examining, analyzing and presenting the status of the Jewish female students in the mentioned school in the city on the Miljacka river in the given school year, by using statistical data. Based on the report of the State Women’s Grammar School in Sarajevo in the school year of 1934/35, the author will investigate the size in numbers and success of the Jewish students, present the results of the research, and resurrect from the darkness of oblivion the human beings who have mainly disappeared from the face of the Earth a little later – in the Holocaust.*

Key words: *Sarajevo, Jews, Sephardim, Ashkenazim, female students, Grammar School*

Милош М. Дамјановић

рођен је 1985. године у Косовској Митровици, где живи и ради. Докторант је на тамошњем Филозофском факултету, на катедри за историју. Главна област истраживања су му Јевреји на Косову и Метохији и на бившем југословенском простору. Објављено му је више стручних и научних радова на српском и енглеском језику у стручним часописима и зборницима радова са научних скупова у Београду, Осијеку, Зеници, Скопљу, Хемпширу (Енглеска), Новом Саду.

На тему јеврејства досад је објавио следеће радове: Послератно стваралаштво Јевреја са Косова и Метохије (2013); Судбина јеврејске заједнице на Косову и Метохији у току рата 1998-1999. и послератном периоду (2013); *Rabini na Kosovu i Metohiji i duhovni život Židova Kosova i Metohije* (2013); *The Jewish presence in Kosovo and Metohija during the Balkan wars and WWI* (2015); *Jewish students in the schools in Skopje during the years before the introduction of Numerus Clausus 1938-1940* (2015); *Language changes in the Jewish community in Kosovo and Metohija after the Balkan wars (1912-1913) and the First world war (1914-1918)* (2016); Григорије Божовић и јеврејско питање (2016); Холокауст на Космету - студија случаја: Косовска Митровица (2016); Нетипични Руси: Калмици, Јевреји и Цигани међу белоемигрантима у Југославији 1918-1941 (2016); *The presentation of Shabbetai Sevi in a 1926 feuilleton from the Serbian daily newspaper Politika* (2016).

Поред тога, бави се истраживањем српске историје XX века, о чијим специфичним темама је досад такође објавио више самосталних и коауторских радова.

За радове на јеврејске теме, више је пута учествовао и био награђиван на годишњем литерарном конкурс у Савеза јеврејских општина Србије (2011, 2014, 2016).

Од 2013. године редовно организује Европске дане јеврејске културе на простору Косова и Метохије, приређујући јавна предавања и тематске изложбе у духу годишњих слогана и задатих тема ове манифестације.